Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն
2026, Vol. 17, No. 3(51), նոյեմբեր, 56-69
https://doi.org/10.46991/BYSU.E/2026.17.3.056

ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՑՆՈՂ ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՄԱՐՄԱՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՐԱՆՏ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ*, ԷՄՄԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ**
Երևանի պետական համալսարան

Սույն հետազոտությունը դիտարկում է զորակոչիկների և պարտադիր զինվորական ծառայություն անցնող անձանց հոգեբանական հարմարման և դեվիանտ վարքի փոխկապակցվածությունը՝ առաջարկելով հարմարման գործընթացը մեկնաբանող ինտեգրատիվ հայեցակարգ: Առաջատար գիտական հրապարակումների տեսական վերլուծությունը համադրվում է մետավերլուծությունների և զորակոչիկների շրջանում կատարված ժամանակակից ուսումնասիրությունների արդյունքների հետ՝ շեշտադրելով անհատական, միջանձնային և կազմակերպական գործոնների փոխազդեցությունը: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ չհարմարվող վարքը չի կարող բացատրվել միայն անհատական հատկանիշներով կամ հոգեբուժական ախտանիշներով: Հուզական կարգավորման դժվարությունները, իմպուլսիվությունը և հաղթահարման անարդյունավետ ռազմավարությունները փոխազդում են սոցիալական ընդունման, խմբային համախմբվածության, առաջնորդության և ծառայության պահանջների հետ: Հարմարումը դիտարկվում է որպես դինամիկ և շարունակական գործընթաց, որի տարբեր փուլերում կարող են առաջանալ դեվիանտ վարքի նախանշաններ: Առանձնահատուկ նշանակություն ունեն նաև սոցիալական աջակցությունը, միջանձնային հարաբերությունները և կազմակերպական միջավայրը:

* **Հրանտ Ավանեսյան** – հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի վարիչ, ԵՊՀ հոգեբանության գիտահետազոտական կենտրոնի ղեկավար
Грант Аванесян – Профессор, доктор психологических наук, заведующий кафедрой Общей психологии, Руководитель научно-исследовательского центра психологии ЕГУ
Hrant Avanesyn – Professor, Dr. of Psychology, Head of the General Psychology Chair, Director of Scientific Research Center of Psychology of YSU
Էլ. փոստ՝ avanesyanh@ysu.am ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5987-7830
** **Էմմա Սարգսյան** – ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի դասախոս և ասպիրանտ
Эмма Саркисян – Преподаватель и аспирант кафедры общей психологии ЕГУ
Emma Sargsyan – Lecturer and PhD student at the Chair of General Psychology of YSU
Էլ. փոստ՝ emma.sargsyan@ysu.am ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-9867-9337

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 18.09.2026
Գրախոսվել է՝ 27.09.2026
Հաստատվել է՝ 03.11.2026
© The Author(s) 2026

Այս հիմքով առաջարկվում է Ռազմական հոգեբանական հարմարման շարունակականության (MPAC) մոդելը, որը դեվիանտ վարքը դիտարկում է որպես հարմարման դժվարությունների հնարավոր դրսևորում և ընդգծում կանխարգելիչ միջամտության անհրաժեշտությունը: Մոդելը միավորում է անհատական, սոցիալական և կազմակերպական մակարդակները՝ հնարավորություն տալով համակարգված կերպով գնահատելու հարմարման ընթացքը և ռիսկի հնարավոր դրսևորումները ծառայության տարբեր փուլերում:

Բանալի բառեր – *զինվորական ծառայություն, զորակոչիկ, հոգեբանական հարմարում, դեվիանտ վարք, սթրեսորներ, հաղթահարման ռազմավարություններ, հուզական կարգավորում*

Հոգեբանական հարմարումը ժամանակակից ռազմական հոգեբանության առանցքային խնդիրներից է, քանի որ այն կապված է զինվորական ծառայության արդյունավետության, հոգեբանական բարեկեցության, սոցիալական ինտեգրման և վարքային դրսևորումների հետ: Ռազմական միջավայրը բնորոշվում է աստիճանակարգությամբ, հստակ ընթացակարգերով, կոլեկտիվ պատասխանատվությամբ, ֆիզիկական ծանրաբեռնվածությամբ և սահմանափակ ինքնավարությամբ: Հետևաբար, հարմարումը միաժամանակ հոգեբանական, սոցիալական և կազմակերպական գործընթաց է: Վերջին համակարգային ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ զինծառայողների դիսֆունկցիոնալ վարքը ձևավորվում է տարբեր մակարդակների փոխազդեցությամբ, իսկ հուզական կարգավորումն ու հաղթահարման ռազմավարությունները կարևոր դեր ունեն սթրեսի և բարեկեցության փոխհարաբերության մեջ[1]: Պարտադիր զինծառայության սկիզբը հատկապես բարդ անցում է, քանի որ երիտասարդները սովորաբար ծառայության են անցնում ուշ դեռահասության շրջանում՝ ինքնության, ինքնավարության և հուզական կարգավորման զարգացման շարունակական պայմաններում: Քաղաքացիական առօրյան փոխարինվում է խիստ ռեժիմով, ընտրության հնարավորությունները սահմանափակվում են, և անհրաժեշտ է արագորեն հարաբերություններ ձևավորել կամայական խմբի ներսում: Զորակոչիկների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս հոգեբանական դիսթրեսի, սուբյեկտիվ և կենսաբանական սթրեսի և խմբային դինամիկայի փոփոխականություն[2]: Խնդրի միջազգային նշանակությունը չի սահմանափակվում մեկ երկրի զորակոչային համակարգով: Թեև

[1] Տե՛ս **Cox, J. A., McLean, et al. (2025).** The factors that contribute to dysfunctional behavior in active military personnel: An umbrella review. Trauma, Violence, & Abuse. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/15248380251349776, **Kirkham, R., Liu, C., et al. (2025).** Emotion regulation and coping in active military personnel: A systematic review. Stress and Health, 41(3), e70036. https://doi.org/10.1002/smi.70036

[2] Տե՛ս **Mieziene, B., Emeljanovas, et al. (2020).** Health behaviors and psychological distress among conscripts of the Lithuanian military service: A nationally representative cross-sectional study. International Journal of Environmental Research and Public Health, 17(3), 783.

ծառայության տևողությունը, գենդերային կազմը և կազմակերպական պայմանները նույնը չեն, տարբեր երկրներում երիտասարդները բախվում են աստիճանակարգային հաստատությանը արագ ինտեգրվելու և պաշտոնական ու ոչ պաշտոնական նորմերը համադրելու պահանջին: Ծառայության հետևանքները կարող են արտահայտվել նաև առողջապահական վարքում: Որոշ ուսումնասիրություններ կապ են արձանագրում զինվորական ծառայության, ալկոհոլի և ծխախոտի չարաշահման միջև, սակայն դրանք չեն նշանակում, որ ծառայությունն անխուսափելիորեն առաջացնում է վնասակար վարք[3]: Ավելի հիմնավոր է հարմարումը հասկանալ որպես ծառայության պահանջների և առկա անհատական ու սոցիալական ռեսուրսների փոխազդեցության արդյունք: Ռազմական համատեքստում դեվիանտ վարքը կարելի է սահմանել որպես պաշտոնական կանոնակարգերը, մասնագիտական նորմերը կամ անձնակազմի անվտանգությունն ու արժանապատվությունը խախտող վարք: Այն արտահայտվում է կարգապահական խախտումներով, ագրեսիայով, բուլինգով կամ հեյզինգով, հոգեակտիվ նյութերի չարաշահմամբ, ինքնավնասմամբ, սուիցիդալ և այլ ռիսկային վարքով: Տարբեր դրսևորումներ կարող են ունենալ տարբեր անմիջական պատճառներ, բայց հաճախ կապված են սթրեսի, հույզերի կարգավորման, խմբային նորմերի, սպառնալիքի ընկալման և օգնության դիմելու դժվարությունների հետ[4]: Դիմակայունությունը, սթրեսի հաղթահարումը, հուզական կարգավորումը, սոցիալական աջակցությունը, առաջնորդությունը և խմբային համախմբվածությունը փոխկապակցված ռեսուրսներ են: Ստորաբաժանման համախմբվածությունն ու առաջնորդությունը կարող են պաշտպանիչ դեր ունենալ, սակայն պարսավանքից կամ կարիերային

---

https://doi.org/10.3390/ijerph17030783, **Smaliukienė, R., Bekešienė, et al. (2022).** Hair cortisol, perceived stress, and the effect of group dynamics: A longitudinal study of young men during compulsory military training in Lithuania. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(3), 1663. https://doi.org/10.3390/ijerph19031663, **Larsson, G., et al. (2022).** Perceived stress and hair cortisol levels amongst conscripts during basic military training: A repeated measures study. Military Psychology, 34(5), 541-550. https://doi.org/10.1080/08995605.2021.2018902

[3] Տե՛ս **Bethmann, D., & Cho, J. I.** (2023). Conscription hurts: The effects of military service on physical health, drinking, and smoking. SSM - Population Health, 22, 101391. https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101391, **Osborne, A., Wilson-Menzfeld, G.,** et al. (2022). Military service and alcohol use: A systematic narrative review. Occupational Medicine, 72(5), 313-323. https://doi.org/10.1093/occmed/kqac045

[4] Տե՛ս **Gromatsky, M., et al.** (2023). The prevalence of nonsuicidal self-injury in military personnel: A systematic review and meta-analysis. Trauma, Violence, & Abuse, 24(5), 2936-2952. https://doi.org/10.1177/15248380221119513, **Kwan, J., Sparrow, J., et al.** (2020). Prevalence of intimate partner violence perpetration among military populations: A systematic review and meta-analysis. Aggression and Violent Behavior, 53, 101419. https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101419, **Livingston, W. S., et al. (2023)**. The association of military sexual harassment/assault with physical and mental health: A meta-analysis. Trauma, Violence, & Abuse, 24(4), 2616-2629. https://doi.org/10.1177/15248380221109790

սպառնացող հետևանքներից վախը կարող է խոչընդոտել օգնության դիմելուն[5]: Այս պատճառով կարգապահական խախտմանը երբեմն կարող են նախորդել թաքնված դիսթրեսը և վարքը կարգավորելու անհաջող փորձերը: Մեկ այլ խնդիր է զինծառայողին պարզապես «հարմարված» կամ «չհարմարված» դասակարգելու սահմանափակումը: Մի զորակոչիկ կարող է կատարել հրամանները, բայց մնալ սոցիալապես մեկուսացված, մինչդեռ մեկ ուրիշը կարող է ավելի բարվոք կարգավիճակ ձեռք բերել հասակակիցների ոչ պաշտոնական համակարգում՝ խախտելով պաշտոնական նորմերը: Ուստի պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հարմարումը կարող են համընկնել, զարգանալ անկախ կամ հակասել միմյանց: Հետազոտության նպատակն է այս գործընթացները համադրել, բացահայտել դեվիանտ վարքի հետ կապվող մեխանիզմները և առաջարկել դրանց ինտեգրատիվ մոդելը: Սույն հոդվածում կիրառվել է ինտեգրատիվ ակնարկի դիզայն՝ տեսական-հայեցակարգային ակնարկների, մետավերլուծությունների, երկայնական և լայնական ուսումնասիրությունների արդյունքները համադրելու համար: Նյութի ներկայացման տրամաբանությունը համահունչ է PRISMA 2020-ի թափանցիկության սկզբունքներին[6]: Գրականության ուսումնասիրությունը կենտրոնացել է զորակոչիկների, նորակոչիկների և գործող զինծառայողների վրա և ընդգրկել է հարմարում, սոցիալականացում, սթրես, հաղթահարում, դիմակայունություն, հուզական կարգավորում, թվային հաղորդակցություն, հասակակիցների հարաբերություններ, համախմբվածություն, առաջնորդություն, բուլինգ, հեյզինգ և դիսֆունկցիոնալ վարք թեմաները: Առաջնահերթություն է տրվել 2020–2026 թթ. հրապարակումներին, իսկ ավելի վաղ աշխատանքները ներառվել են այն դեպքերում, երբ դրանք պարզաբանում են ռազմական ոլորտին հատուկ մեխանիզմներ կամ մեթոդաբանական խնդիրներ: Սինթեզի ընթացքում արդյունքները խմբավորվել են չորս ոլորտում՝ անհատական հոգեբանական ռեսուրսներ և խոցելիություն, միջանձնային և խմբային գործընթացներ, կազմակերպական պայմաններ և վարքային դրսևորումներ: Հաշվի են առնվել ընտրանքի չափը և ներկայացուցչականությունը, գենդերային կազմը, ինքնագնահատումից ստացված տվյալների սահմանափակումները, տարիքը և ծառայության տևողությունը: Ժամանակակից ուսումնասիրությունները հիմնավորում են հարմարման տրանսակցիոն բնույթը. անհատական բնութագրերի ազդեցությունը կախված է սթրեսորի բնույթից և սոցիալական համատեքստից: 2025 թվականին իրականացված ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հուզական կարգավորումը ռազմական հետազոտություններում սահմանվում և չափվում է տարբեր ե-

[5] Տե՛ս **Jones, N., Seddon, R.,** et al. (2012). Leadership, cohesion, morale, and the mental health of UK Armed Forces in Afghanistan. Psychiatry, 75(1), 49-59. https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.1.49

[6] Տե՛ս **Page, M. J., McKenzie, J. E.,** et al. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ, 372, n71. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

ղանակներով՝ հաճախ ուսումնասիրվելով սթրեսի հաղթահարման արդյունավետության և հոգեկան առողջության համատեքստում[7]: Հետևաբար այն կարևոր ռեսուրս է, սակայն առանձին վերցրած չի բացատրում հարմարման արդյունքը: Հաղթահարման (կոպինգ) ռազմավարությունների արդյունավետությունը նույնպես կախված է իրավիճակից: Խնդրի լուծման վրա կենտրոնացած ռազմավարությունը կարող է արդյունավետ չլինել անկառավարելի սթրեսորի դեպքում, իսկ խուսափումը կարող է կարճաժամկետ թեթևացում ապահովել՝ միաժամանակ մեծացնելով մեկուսացման կամ մասնագիտական օգնության դիմելու հետաձգման ռիսկը: Ռազմական պայմաններում հոգեբանական հարմարումը պետք է գնահատել ըստ երկարաժամկետ հետևանքների, ոչ թե ռազմավարությունը նախապես «դրական» կամ «բացասական» համարելով: Դիմակայունությունը ևս առավել արդյունավետ է դիտարկել անհատական և կազմակերպական ռեսուրսների համակցությամբ: Զինվորական պատրաստությունը կարող է ամրապնդել ինքնավստահությունը, բայց նաև բացահայտել խոցելիությունը՝ քնի խանգարման, հոգնածության, սոցիալական համեմատության և անորոշության միջոցով: Ուշագրավ է 2023 թվականին կատարված ուսումնասիրությունը, որը ցույց է տալիս ռազմական անձնակազմի ճանաչողական, ֆիզիկական, սոցիալ-հուզական և առողջապահական բնութագրերի փոխկախվածությունը[8]: Զորակոչիկների վերաբերյալ տվյալները հաստատում են խմբային միջավայրի նշանակությունը: 2022 թվականին կատարված ուսումնասիրությունը կապ է հայտնաբերել սթրեսային արձագանքների և խմբային դինամիկայի միջև[9], իսկ մեկ այլ հետազոտություն ցույց է տվել, որ ընկալվող սթրեսն ու ֆիզիոլոգիական ցուցանիշները միշտ չէ, որ զուգահեռ են փոփոխվում[10]: Սա հիմնավորում է հարմարումը բազմաչափ գնահատելու անհրաժեշտությունը՝ ներառելով սուբյեկտիվ, վարքային և սոցիալական ցուցանիշները: Ալկոհոլի և ծխախոտի չարաշահումը նույնպես պետք է դիտարկել սոցիալական միջավայրի համատեքստում: Ժամանակակից աշխատանքները ցույց են տալիս զինվորական ծառայության և նյութերի օգտագործման

[7] Տե՛ս **Kirkham, R., Liu, C., et al.** (2025). Emotion regulation and coping in active military personnel: A systematic review. Stress and Health, 41(3), e70036. https://doi.org/10.1002/smi.70036

[8] Տե՛ս **Giles, G. E., Navarro, E., et al.** (2023). Characterizing relationships among the cognitive, physical, social-emotional, and health-related traits of military personnel. Military Medicine, 188, e2520-e2530. https://doi.org/10.1093/milmed/usad002

[9] Տե՛ս **Smaliukienė, R., Bekešienė, S.,** et al. (2022). Hair cortisol, perceived stress, and the effect of group dynamics: A longitudinal study of young men during compulsory military training in Lithuania. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(3), 1663. https://doi.org/10.3390/ijerph19031663

[10] Տե՛ս **Larsson, G., et al.** (2022). Perceived stress and hair cortisol levels amongst conscripts during basic military training: A repeated measures study. Military Psychology, 34(5), 541-550. https://doi.org/10.1080/08995605.2021.2018902

միջև հնարավոր կապեր[11]: Ալկոհոլը որոշ պայմաններում կարող է օգտագործվել ինքնասփոփման կամ սոցիալական կապերի ձևավորման նպատակով, ուստի միայն անհատական առանձնահատկությունների վրա հիմնված կանխարգելումը կարող է բավարար չլինել: Ագրեսիան և բռնությունը ևս կարող են ձևավորվել համակարգային պայմանների ազդեցությամբ: Հետազոտությունները ցույց են տալիս զինվորական միջավայրում բռնության և սեռական ոտնձգության/բռնության կապը առողջության անբարենպաստ արդյունքների հետ: Աստիճանակարգությունը, իշխանության անհամաչափությունը, խմբային նորմերը և լռությունը կարող են անհատական խոցելիությունը վերածել կրկնվող վարքային խնդրի[12]: Ինքնավնասման և ինքնասպանության ռիսկերը նույնպես բազմագործոն են: 2023 թվականին իրականացված մետավերլուծությունը փաստում է զինվորականության շրջանում ոչ սուիցիդալ ինքնավնասման նշանակալի տարածվածությունը, իսկ ավելի վաղ դուրս բերված տվյալները ցույց են տալիս հոգեկան խանգարումների և այլ գործոնների կապը զինվորականների ինքնասպանության ռիսկի հետ[13]: Հետևաբար կարգապահական խնդիրները, մեկուսացումը, նյութերի օգտագործումը և ինքնավնասումը կարող են լինել ընդհանուր հարմարման դժվարությունների տարբեր դրսևորումներ: Միջանձնային ինտեգրումը հարմարման առանցքային բաղադրիչ է: Ստորաբաժանման համախմբվածությունը կարող է ապահովել պատկանելություն և սոցիալական աջակցություն, սակայն հավատարմությունը խմբին երբեմն կարող է նաև խոչընդոտել խնդիրների բարձրաձայնումը: Որոշ աշխատանքներում քննարկվել է առաջնորդության, համախմբվածության և բարոյահոգեբանական վիճակի կապը զինվորականների հոգեկան առողջության հետ[14]: Օգնության դիմելու կարևոր խոչընդոտներից է պարսավանքի առերեսվելուց վախը: 2015 թվականին կատարված ուշագրավ մետավերլուծությունը և 2017-ին իրականացված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ զինվորականները կարող են խուսափել հոգեբանական ծառայություններից: Դիսթրեսը թաքցնելու դեպքում մասնագետներն ու հրամանատարները կարող են նախ հանդիպել վարքային հետևանքներին, այլ ոչ թե դրանց

---

[11] Տե՛ս **Osborne, A., Wilson-Menzfeld, G.,** et al. (2022). Military service and alcohol use: A systematic narrative review. Occupational Medicine, 72(5), 313-323. https://doi.org/10.1093/occmed/kqac045

[12] Տե՛ս **Kwan, J., Sparrow, J., et al.** (2020). Prevalence of intimate partner violence perpetration among military populations: A systematic review and meta-analysis. Aggression and Violent Behavior, 53, 101419. https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101419

[13] Տե՛ս **Gromatsky, M., et al.** (2023). The prevalence of nonsuicidal self-injury in military personnel: A systematic review and meta-analysis. Trauma, Violence, & Abuse, 24(5), 2936-2952. https://doi.org/10.1177/15248380221119513 **LeardMann, C. A., Powell, T. M., et al.** (2013). Risk factors associated with suicide in current and former US military personnel. JAMA, 310(5), 496-506. https://doi.org/10.1001/jama.2013.65164

[14] Տե՛ս **Jones, N., Seddon, R.,** et al. (2012). Leadership, cohesion, morale, and the mental health of UK Armed Forces in Afghanistan. Psychiatry, 75(1), 49-59. https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.1.49

հոգեբանական պատճառներին[15]: Այս տվյալների համադրումը ցույց է տալիս, որ դեվիանտ վարքը չի կարելի դիտարկել բացառապես որպես կարգապահական խնդիր կամ կայուն անձնային պաթոլոգիա: Այն ձևավորվում է անհատական խոցելիությունների, հարմարման ռեսուրսների, ռազմական պահանջների և սոցիալական միջավայրի փոխազդեցությամբ: Նորակոչիկների համար այս փոխազդեցությունը հատկապես նշանակալի է ծառայության սկզբում, երբ ինքնավարությունը սահմանափակ է, իսկ միջանձնային շփումների ինտենսիվությունը՝ բարձր: Հոգեբանական գնահատման նպատակն այդ պատճառով պետք է լինի ոչ միայն արդեն ձևավորված խանգարումների հայտնաբերումը, այլև խոցելիության և աջակցության կարիքի տարբեր մակարդակների բացահայտումը: Որոշ աշխատանքներ շեշտադրում են հոգեբանական աջակցության խմբավորման և շարունակական մոնիթորինգի արժեքը՝ մեկանգամյա սքրինինգի փոխարեն[16]: Նոր զորակոչվածների դեվիանտ վարքի վաղ ախտորոշման վերաբերյալ աշխատանքը ևս կարևորում է անձի հոգեբանական բնութագրերի և հնարավոր ռիսկերի վաղ բացահայտումը[17]: Այս մոտեցմամբ դեվիանտ վարքը դիտարկվում է ոչ միայն որպես վերջնարդյունք, այլև որպես գործընթաց, որին կարող են նախորդել հուզական կարգավորման, միջանձնային հարաբերությունների և գործունեության անցանկալի փոփոխություններ: Միջազգային գրականությունը լրացնում է այս մոտեցումը՝ ընդգծելով կազմակերպական նորմերի և սոցիալական համատեքստի դերը: Ըստ արտասահմանյան որոշ հեղինակների՝ ռազմական դեվիանտությունը մասամբ պայմանավորված է կոնկրետ կառույցի աստիճանակարգով, կարգապահությամբ, դերային ակնկալիքներով և ենթամշակույթով: Հետևաբար անհատական վարքը պետք է մեկնաբանել նաև կազմակերպական պահանջների և ռազմական սոցիալականացման համատեքստում[18]: Ծայրահեղ և երկարատև սթրեսի

---

[15] Տե՛ս **Sharp, M. L., Fear, N. T.,** et al. (2015). Stigma as a barrier to seeking health care among military personnel with mental health problems. Psychological Medicine, 45(9), 1873-1883. https://doi.org/10.1017/S0033291714001609 **Hom, M. A., Stanley, I. H.,** et al (2017). A systematic review of help-seeking and mental health service utilization among military service members. Clinical Psychology Review, 53, 59-78. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.01.008

[16] Տե՛ս **Корзунин А. В., Юсупов В. В.,** и др. (2013). Обоснование методического аппарата по определению групп профессионального психологического сопровождения курсантов военного вуза МО РФ // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie-metodicheskogo-apparata-po-opredeleniyu-grupp-professionalnogo-psihologicheskogo-soprovozhdeniya-kursantov-voennogo. **Дорофеев И.И., Корзунин В.А.,** и др. (2016) Методологические аспекты выделения категории медико-психологического сопровождения курсантов Клиническая и специальная психология. Том 5. № 2. С. 113–120. https://psyjournals.ru/journals/cpse/archive/2016_n2/cpse_2016_n2_Dorofeev_et_al.pdf

[17] Տե՛ս **Серегин Д.А., Марченко А.А.,** и др. (2018) Ранняя диагностика девиантного поведения у военнослужащих по призыву // Доктор. Ру. 2018. № 9 (153). С. 40–49. DOI: 10.31550/1727-2378-2018-153-9-40-49

[18] Տե՛ս **Bucher, J.** (2014). Military deviance. In *Encyclopedia of social deviance* (Vol. 2, pp. 442-444). SAGE Publications, Inc., https://doi.org/10.4135/9781483340470.n177 **Hurjui E., Tigusan M.,** Aspects of

պայմաններում այդ փոխազդեցությունները կարող են ավելի սրվել: Այս խնդիրը քննարկվել է ժամանակակից գրականության մեջ, որտեղ ընդգծվում են հոգեբանական տրավմայի, ֆիզիկական և հոգեբանական ծանրաբեռնվածության, մոտիվացիայի նվազման և հրամանատարության հետ հարաբերությունների նշանակությունը[19]: Կարևոր հետևությունն այն է, որ դեվիանտ դրսևորումներ կարող են զարգանալ նաև այն անձանց շրջանում, որոնք նախնական գնահատման պահին բարձր ռիսկ չեն ցուցաբերել: Այսպիսով, հարմարումը կարելի է դիտարկել որպես միջանկյալ գործընթաց, որը կապում է նախադրյալները վարքային արդյունքների հետ: Բավարար ռեսուրսների և համապատասխան միջավայրի դեպքում այն նպաստում է բարեկեցությանը, ինտեգրմանը և վարքային կայունությանը: Պահանջների և ռեսուրսների կայուն անհամապատասխանությունը, հակառակը, կարող է առաջացնել կուտակային լարվածություն, հուզական կարգավորման դժվարություններ, կոնֆլիկտներ և դեվիանտ վարքի հավանականության աճ: Այս գործընթացում առանձնահատուկ նշանակություն ունի միջանկյալ գոտին, երբ զինծառայողը շարունակում է կատարել պարտականությունները, բայց արդեն ցուցաբերում է հոգեբանական դժվարություններ, որոնք դեռ չեն վերածվել ակնհայտ դիսֆունկցիայի: Այդ գոտու հայտնաբերումը կանխարգելման կարևոր հնարավորություն է: Թվային շփումներից դեպի միջանձնային շփումներ անցումը նման միջանկյալ գործընթացների ուսումնասիրության ժամանակակից ուղղություններից է: Ռազմական գրականության մեջ սմարթֆոնի օգտագործումը, սմարթֆոնից կախվածությունը և սոցիալական կապիտալը հաճախ ուսումնասիրվել են առանձին, մինչդեռ պարտադիր զինծառայության անցման ընթացքում հաղորդակցական միջավայրի փոփոխությունը քիչ է ուղղակիորեն գնահատվել: Մինչև ծառայությունը երիտասարդների սոցիալականացումը սովորաբար տեղի է ունենում թվային և առերես շփումների համակցված միջավայրում: Ծառայության ընթացքում թվային հաղորդակցության հասանելիությունը կարող է սահմանափակվել, իսկ անմիջական փոխազդեցությունը՝ կտրուկ ինտենսիվանալ: Այս անցումը պայմանականորեն անվանում ենք DIT (Digital–Interpersonal Transition՝ թվային շփումներից անցում դեպի միջանձնային շփումներ): Սակայն այն չի դիտարկվում որպես դեվիանտ վարքի անկախ պատճառ, այլ որպես սոցիալական ռեսուրսների և հաղորդակցական պահանջների վերակազմավորման հնարավոր աղբյուր: DIT-ի հետևանքները կա-

---

Deviance in Military Environment. International Conference of Scientific Paper Afases, Brasov. https://www.afahc.ro/ro/afases/2013/socio/hurjui_ticusan.pdf

[19] Տե՛ս **Gladkova Y.O., Filonenko V.M., et al.** (2026) Psychological Aspects of Deviant Behavior of Military Personnel on the Context of Extreme Existential Trials. *Bulletin Of Criminological Association of Ukraine*, *32*(2), 968-982. Https://Doi.Org/10.32631/Vca.2024.2.76

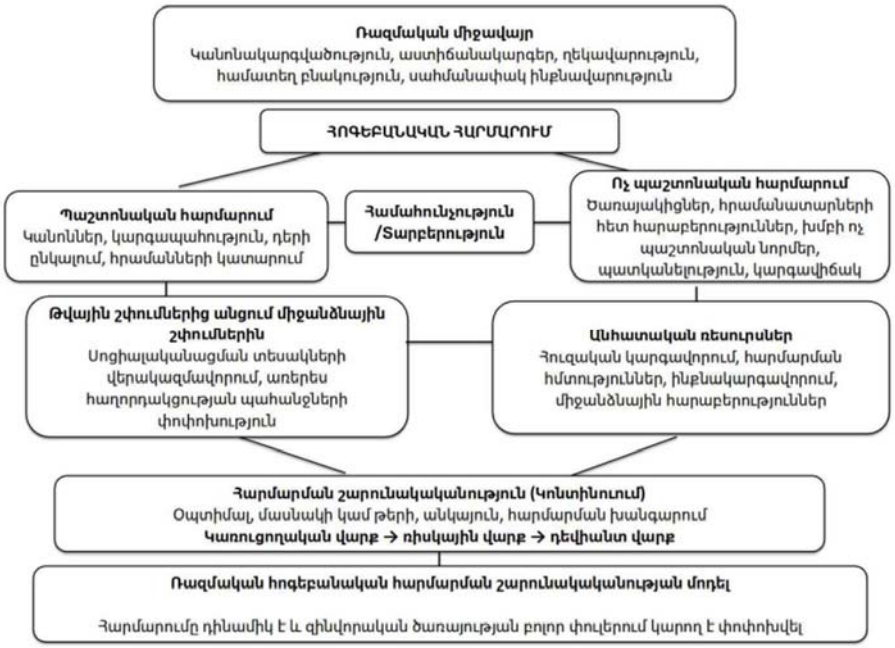
րող են լինել երկակի: Թվային միջնորդավորված շփման նվազումը որոշ զորակոչիկների համար կարող է նպաստել անմիջական ներգրավվածությանը և խմբային համախմբվածությանը, մինչդեռ միջանձնային հմտությունների սահմանափակությունը, սմարթֆոնից կախվածությունը կամ առցանց աջակցության մեծ կարիքը կարող են մեծացնել մեկուսացման և կոնֆլիկտի ռիսկը: Հետևաբար ազդեցությունը կախված է նախնական հաղորդակցական օրինաչափություններից, դիմակայունությունից, միջանձնային կոմպետենտությունից, ինքնագնահատականից և սոցիալական աջակցությունից: Զինվորական ծառայության ընթացքում անձից պահանջվում է արագ ընկալել պաշտոնական և ոչ պաշտոնական նորմերը, լուծել կոնֆլիկտները, հարմարվել աստիճանակարգին, հաստատել դիրք հասակակիցների շրջանում և պահպանել հուզական ու վարքային ինքնակարգավորումը: Եթե նախկինում հարաբերություններն ու հաղթահարման պրակտիկաները մեծապես հիմնված էին թվային միջնորդավորված փոխազդեցության վրա, այս պահանջների փոփոխությունը կարող է լրացուցիչ հարմարման լարվածություն ստեղծել: Վերջին ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս թվային հաղորդակցության ոչ միանշանակ դերը, օրինակ՝ սմարթֆոնի օգտագործման դրական կապը զինվորական կյանքին հարմարվելու հետ՝ միջանձնային հմտությունների և ինքնագնահատականի միջոցով, մինչդեռ մեկ այլ հետազոտություն ցույց է տվել սմարթֆոնից կախվածության բացասական կապը հարմարման հետ[20]: Այդուհանդերձ, 2020 թվականին դուրս բերված տվյալները ևս ցույց են տալիս, որ սմարթֆոնի միջոցով պահպանվող սոցիալական կապիտալը կարող է մեղմել մասնագիտական այրումը[21]: Ուստի DIT-ը պետք է դիտարկել ոչ թե որպես տեխնոլոգիայի օգտագործման պարզ փոփոխություն, այլ որպես հաղորդակցական էկոլոգիայի վերակազմավորում: Հետագա հետազոտություններում նպատակահարմար է գնահատել հաղորդակցության օրինաչափությունները երեք փուլում՝ մինչև զորակոչը, նախնական պատրաստության ընթացքում և ստորաբաժանում ինտեգրվելուց հետո՝ պարզելու դրանց կապը հարմարման,

[20] Տե՛ս **Kim, S., & Lee, S. J.** (2025). A study on the relationship between smartphone use and military life adaptation of Korean soldiers: The mediating effects of interpersonal skills and self-esteem. The Journal of Learner-Centered Curriculum and Instruction, 25(4), 683–698. https://doi.org/10.22251/jlcci.2025.25.4.683 **Shin, S., & Kang, K. J.** (2026). Influence of smartphone dependence, mental health, and resilience on military life adjustment among soldiers: A cross-sectional study. Research in Community and Public Health Nursing, 37(1), 1–13. https://doi.org/10.12799/rcphn.2025.01291

[21] Տե՛ս **Kim, H.-R., Seol, J. H., et al.** (2020). The relationships among job burnout, organizational citizenship behavior, work engagement, and social capital via smartphone use in the Navy soldiers on duty: A moderated mediation model. Korean Psychological Journal of Culture and Social Issues, 26(4), 409–433. https://doi.org/10.20406/kjcs.2020.11.26.4.409

միջանձնային արդյունավետության և վարքային արդյունքների հետ: Այս տեսական սինթեզի հիման վրա առաջարկվում է Ռազմական հոգեբանական հարմարման շարունակականության մոդելը (Military Psychological Adaptation Continuum, MPAC): Մոդելը հարմարումը դիտարկում է որպես դինամիկ գործընթաց, որի միջոցով զինծառայողը պահպանում է գործունեության արդյունավետությունը և միաժամանակ ինտեգրվում ռազմական ծառայության պաշտոնական ու ոչ պաշտոնական սոցիալական համակարգերին: MPAC-ը ռազմական միջավայրը ներկայացնում է որպես կանոնակարգերի, աստիճանակարգության, առաջնորդության, խմբային կեցության, ինտենսիվ պահանջների և սահմանափակ ինքնավարության համակարգ: Այս պայմանների հետ փոխազդում են անհատական ռեսուրսները՝ հույզերի կարգավորումը, հաղթահարումը, դիմակայունությունը, ինքնավերահսկումը և հոգեկան առողջությունը:

Ռազմական հոգեբանական հարմարման շարունակականության մոդելի գծանկար

Մոդելի երկու հիմնական ուղղություններն են պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հարմարումը: Պաշտոնական հարմարումը ներառում է կանոնների և կարգապահության ընդունումը, վերադասի հետ հարաբերությունները, առաջադրանքների կատարումը և զինվորական դերի ընկալումը: Ոչ պաշտոնական հարմարումը ներառում է հասակակիցների հետ փոխհարաբերությունները, խմբային նորմերը, սոցիալական կարգավիճակը, պատկանելությունը և

ոչ պաշտոնական առաջնորդությունը: Երկու ուղղությունները կարող են զարգանալ համաժամանակյա կամ հակասական կերպով: Այս փոխազդեցությունների արդյունքում տարբերակվում են հարմարման չորս լայն պրոֆիլ՝ օպտիմալ, թերի, անկայուն և հարմարման խանգարում: Օպտիմալ հարմարումը ենթադրում է պաշտոնական պահանջների, սոցիալական հարաբերությունների և հոգեբանական ռեսուրսների համապատասխանություն: Թերի հարմարումը բնութագրվում է կայուն դժվարություններով, անկայունը՝ փոփոխական արդյունավետությամբ, դիսթրեսով և լարվածությամբ, իսկ հարմարման խանգարումը՝ վարքային խաթարումներով և ռիսկային վարքի բարձր հավանականությամբ: Պրոֆիլները դինամիկ են և կարող են փոխվել ծառայության ընթացքում: Մոդելը ենթադրում է նաև, որ ռիսկային վարքը կարող է ծառայել պատկանելության, ինքնավարության կամ կարգավիճակի ձեռքբերման և դիսթրեսի կարգավորման կարճաժամկետ գործիք: Սա չի արդարացնում դեվիանտ վարքը, այլ մատնանշում է կանխարգելիչ միջամտության հնարավոր փուլերը: Քանի որ MPAC մոդելը դեռ չի ստուգվել էմպիրիկ տվյալներով, այն ներկայումս տեսական շրջանակ է: Հետագա ուսումնասիրությունները պետք է գնահատեն թվային հաղորդակցությունը, սմարթֆոնից կախվածությունը, սոցիալական կապիտալը և միջանձնային կոմպետենտությունը երկայնական և բազմամակարդակ դիզայններով: Ռազմական հոգեբանության ժամանակակից տվյալները ցույց են տալիս, որ դեվիանտ վարքը ձևավորվում է անհատական խոցելիության, հուզական կարգավորման և հաղթահարման, հասակակիցների հետ հարաբերությունների, առաջնորդության, ստորաբաժանման միկրոկլիմայի և կազմակերպական պահանջների փոխազդեցությամբ: Հոգեբանական հարմարումը այս գործոնների միավորման դինամիկ գործընթաց է: Պարտադիր ծառայությանը հարմարումը բազմամակարդակ, շարունակական և փոփոխական գործընթաց է. պաշտոնական պահանջների ընդունումը չի երաշխավորում սոցիալական ինտեգրում, իսկ հասակակիցների կողմից ընդունված լինելը՝ մասնագիտական նորմերին համապատասխանություն: Դեվիանտ վարքը կարող է ի հայտ գալ նաև միջանկյալ փուլերում՝ որպես դիսթրեսի կարգավորման, կարգավիճակի կամ ինքնավարության ապահովման ռազմավարություն: MPAC մոդելը միավորում է այս եզրակացությունները՝ տարբերակելով պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հարմարումը և ընդգծելով կանխարգելիչ մշտադիտարկման անհրաժեշտությունը: Մոդելի հետագա ստուգման համար անհրաժեշտ են ավելի լայն և երկայնական ընտրանքներ, կրկնվող հոգեբանական ու վարքային գնահատումներ և բազմամակարդակ վիճակագրական վերլուծություններ:

ГРАНТ АВАНЕСЯН, ЭММА САРКИСЯН – ***Концептуальный анализ континуума психологической адаптации солдат, проходящих обязательную военную службу.***– В данном исследовании рассматриваются особенности развития девиантного поведения в процессе психологической адаптации призывников и лиц, проходящих обязательную

военную службу, и предлагается современный концептуальный подход к организации процесса адаптации. Теоретический анализ ведущих научных публикаций (PubMed, Scopus, Web of Science, PsycINFO и др.) представлен в виде интегративного синтеза данных в соответствии с международными рекомендациями PRISMA 2020. Приоритет отдан современным систематическим обзорам, метаанализам и исследованиям, проведенным среди призывников за последние пять лет. Обобщение данных показывает, что дезадаптивное и девиантное поведение не может объясняться только индивидуальными характеристиками личности или психиатрическими симптомами. Проблемы эмоциональной регуляции, импульсивность, неэффективные стратегии преодоления и психологический стресс взаимодействуют с отношениями в подразделении, принятием со стороны сверстников, лидерством и интенсивностью требований службы. Начальный этап службы характеризуется изменчивостью реакций на психологические и физиологические стрессоры, а также социальной интеграции. Психологическая адаптация рассматривается как динамичный и непрерывный процесс. На основе представленных данных предложена модель континуума военной психологической адаптации (MPAC model), рассматривающая девиантное поведение как возможное проявление трудностей на промежуточных этапах адаптации.

Ключевые слова: *военная служба, призывник, психологическая адаптация, девиантное поведение, стрессоры, стратегия поведения, эмоциональная регуляция*

HRANT AVANESYAN, EMMA SARGSYAN – *A Conceptual Analysis of the Continuum of Psychological Adaptation among Soldiers Undergoing Compulsory Military Service.–* This study examines deviant behavior during adaptation among conscripts and proposes a conceptual approach to organizing adaptation. A theoretical analysis of scientific publications (PubMed, Scopus, Web of Science, PsycINFO, and others) was conducted through an integrative synthesis of evidence in accordance with PRISMA 2020 guidelines. Priority was given to systematic reviews, meta-analyses, and studies among conscripts over the past five years. Findings indicate that maladaptive and deviant behavior cannot be attributed solely to personality characteristics or psychiatric symptoms. Difficulties with emotional regulation, impulsivity, ineffective coping, and psychological stress interact with unit relationships, peer acceptance, leadership, and service demands. The initial stage of military service is characterized by variability in responses to stressors and social integration. Psychological adaptation is viewed as a dynamic, continuous process. Based on the evidence, the Military Psychological Adaptation Continuum (MPAC) Model is proposed, interpreting deviant behavior as a manifestation of difficulties at intermediate stages of adaptation.

Key words: *military service, conscript, psychological adaptation, deviant behavior, stressors, behavioral strategies, emotional regulation*

Էթիկայի վերաբերյալ հայտարարություն
Հեղինակները հաստատում են, որ պահպանվել են հետազոտությանը վերաբերող էթիկական բոլոր պահանջները։

Շահերի բախման վերաբերյալ հայտարարություն
Հեղինակները հաստատում են, որ շահերի բախում առկա չէ։

Գրականության ցանկ / References

Dorofeev I. I., Korzunin V. A., Ovchinnikov B. V., Yusupov V. V., Yatmanov A. N. (2016). Metodologicheskie aspekty vydeleniya kategorii mediko-psikhologicheskogo soprovozhdeniya kursantov. Klinicheskaya i spetsialnaya psikhologiya, 5(2), 113–120. https://psyjournals.ru/journals/cpse/archive/2016_n2/cpse_2016_n2_Dorofeev_et_al.pdf

Korzunin A. V., Yusupov V. V., Korzunin V. A., et al. (2013). Obosnovanie metodicheskogo apparata po opredeleniyu grupp professionalnogo psikhologicheskogo soprovozhdeniya kursantov

voennogo vuza MO RF. Vestnik LGU im. A. S. Pushkina, (4). https://cyberleninka.ru/article/n/obosnovanie-metodicheskogo-apparata-po-opredeleniyu-grupp-professionalnogo-psihologicheskogo-soprovozhdeniya-kursantov-voennogo

Seregin D. A., Marchenko A. A., Baurova N. N., Dnov K. V. (2018). Rannyaya diagnostika deviantnogo povedeniya u voennosluzhashchikh po prizyvu. Doktor. Ru., (9), 40–49. DOI: 10.31550/1727-2378-2018-153-9-40-49

Solodkov A. S., Ilina A. A., Fedorov E. V., Kuznetsova E. V., Yatmanov A. N. (2016). Prognozirovanie psikhologicheskogo blagopoluchiya kursantov voennogo vuza. Uchenye zapiski universiteta Lesgafta, (11), 141. https://cyberleninka.ru/article/n/prognozirovanie-psikhologicheskogo-blagopoluchiya-kursantov-voennogo-vuza

Bethmann, D., & Cho, J. I. (2023). Conscription hurts: The effects of military service on physical health, drinking, and smoking. *SSM – Population Health, 22*, 101391. https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101391

Bucher, J. (2014). Military deviance. In *Encyclopedia of Social Deviance* (Vol. 2, pp. 442–444). SAGE Publications, Inc. https://doi.org/10.4135/9781483340470.n177

Cox, J. A., McLean, S., Read, G. J. M., & Salmon, P. M. (2025). The factors that contribute to dysfunctional behavior in active military personnel: An umbrella review. *Trauma, Violence, & Abuse*. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/15248380251349776

Giles, G. E., Navarro, E., et al. (2023). Characterizing relationships among the cognitive, physical, social-emotional, and health-related traits of military personnel. *Military Medicine, 188*, e2520–e2530. https://doi.org/10.1093/milmed/usad002

Gladkova, Y. O., Filonenko, V. M., & Shcherbakova, I. V. (2026). Psychological aspects of deviant behavior of military personnel in the context of extreme existential trials. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine, 32*(2), 968–982. https://doi.org/10.32631/Vca.2024.2.76

Gromatsky, M., et al. (2023). The prevalence of nonsuicidal self-injury in military personnel: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse, 24*(5), 2936–2952. https://doi.org/10.1177/15248380221119513

Hom, M. A., Stanley, I. H., Schneider, M. E., & Joiner, T. E. (2017). A systematic review of help-seeking and mental health service utilization among military service members. *Clinical Psychology Review, 53*, 59–78. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.01.008

Hurjui, E., & Tigusan, M. (2013). Aspects of deviance in military environment. *International Conference of Scientific Paper AFASES, Brasov*. https://www.afahc.ro/ro/afases/2013/socio/hurjui_ticusan.pdf

Jones, N., Seddon, R., Fear, N. T., McAllister, P., Wessely, S., & Greenberg, N. (2012). Leadership, cohesion, morale, and the mental health of UK Armed Forces in Afghanistan. *Psychiatry, 75*(1), 49–59. https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.1.49

Kim, H.-R., Seol, J. H., & Lee, K.-H. (2020). The relationships among job burnout, organizational citizenship behavior, work engagement, and social capital via smartphone use in the Navy soldiers on duty: A moderated mediation model. *Korean Psychological Journal of Culture and Social Issues, 26*(4), 409–433. https://doi.org/10.20406/kjcs.2020.11.26.4.409

Kim, S., & Lee, S. J. (2025). A study on the relationship between smartphone use and military life adaptation of Korean soldiers: The mediating effects of interpersonal skills and self-esteem. *The Journal of Learner-Centered Curriculum and Instruction, 25*(4), 683–698. https://doi.org/10.22251/jlcci.2025.25.4.683

Kirkham, R., Liu, C., Wulandari, T., Aidman, E., Yücel, M., Wiley, J., & Albertella, L. (2025). Emotion regulation and coping in active military personnel: A systematic review. *Stress and Health, 41*(3), e70036. https://doi.org/10.1002/smi.70036

Kwan, J., Sparrow, J., Facer-Irwin, E., Thandi, G., Fear, N. T., & MacManus, D. (2020). Prevalence of intimate partner violence perpetration among military populations: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior, 53*, 101419. https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101419

Larsson, G., et al. (2022). Perceived stress and hair cortisol levels amongst conscripts during basic military training: A repeated measures study. *Military Psychology, 34*(5), 541–550. https://doi.org/10.1080/08995605.2021.2018902

LeardMann, C. A., Powell, T. M., Smith, T. C., Bell, M. R., Smith, B., Boyko, E. J., Hooper, T. I., Gackstetter, G. D., Ghamsary, M., & Hoge, C. W. (2013). Risk factors associated with suicide in current and former US military personnel. *JAMA, 310*(5), 496–506. https://doi.org/10.1001/jama.2013.65164

Livingston, W. S., et al. (2023). The association of military sexual harassment/assault with physical and mental health: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse, 24*(4), 2616–2629. https://doi.org/10.1177/15248380221109790

Mieziene, B., Emeljanovas, A., Cesnaitiene, V. J., Vizbaraite, D., & Zumbakyte-Sermuksniene, R. (2020). Health behaviors and psychological distress among conscripts of the Lithuanian military service: A nationally representative cross-sectional study. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 17*(3), 783. https://doi.org/10.3390/ijerph17030783

Osborne, A., Wilson-Menzfeld, G., McGill, G., & Kiernan, M. D. (2022). Military service and alcohol use: A systematic narrative review. *Occupational Medicine, 72*(5), 313–323. https://doi.org/10.1093/occmed/kqac045

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., et al. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ, 372*, n71. https://doi.org/10.1136/bmj.n71

Sharp, M. L., Fear, N. T., Rona, R. J., Wessely, S., Greenberg, N., Jones, N., & Goodwin, L. (2015). Stigma as a barrier to seeking health care among military personnel with mental health problems. *Psychological Medicine, 45*(9), 1873–1883. https://doi.org/10.1017/S0033291714001609

Shin, S., & Kang, K. J. (2026). Influence of smartphone dependence, mental health, and resilience on military life adjustment among soldiers: A cross-sectional study. *Research in Community and Public Health Nursing, 37*(1), 1–13. https://doi.org/10.12799/rcphn.2025.01291

Smaliukienė, R., Bekešienė, S., Mažeikienė, A., Larsson, G., Karčiauskaitė, D., Mazgelytė, E., & Vaičaitienė, R. (2022). Hair cortisol, perceived stress, and the effect of group dynamics: A longitudinal study of young men during compulsory military training in Lithuania. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(3), 1663. https://doi.org/10.3390/ijerph19031663